

Sabina Kwiecień

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0002-0373-8487

Oblicza krakowskiej prasy „dla ludu” w XIX wieku. Analiza na przykładzie „Nowin ze Świata”, „Włościanina”, „Zagrody”

Wprowadzenie

U progu autonomii galicyjskiej Kraków, pomimo swego bogatego dziedzictwa historycznego oraz dawnej roli jako stolica Królestwa Polskiego, nie pełnił jeszcze istotnej funkcji w sferze gospodarczej czy kulturalnej na tle całej Galicji. Miasto ustępowało w tym zakresie Lwowowi, który jako stolica kraju koronnego Monarchii Austro-Węgierskiej był znacznie silniejszym ośrodkiem administracyjnym, naukowym i wydawniczym. Sytuacja ta zaczęła ulegać stopniowej zmianie, czego przyczyną było m.in. uzyskanie praw społeczno-politycznych, wskutek ugody austriacko-polskiej oraz odzyskanie przez Kraków samorządu miejskiego w 1866 r. Stopniowo wzrastało zaludnienie miasta, które w 1856 r. liczyło ok. – 41 086 tys., w 1869 r. – 49 835 tys., 1880 r. – 59 828 tys., w 1890 r. – 69 122 tys. mieszkańców. W 1880 r. ok. 45 tys. mieszkańców było wyznania katolickiego, a 56 tys. posługiwało się językiem polskim. Odsetek ludności krakowskiej, która potrafiła czytać wynosił 58%¹. Te przeobrażenia społeczne i polityczne umożliwiły szerszy rozwój lokalnych instytucji oświatowych, naukowych i kulturalnych, a także stworzyły przestrzeń dla działalności wydawniczej.

¹ „Rocznik Statystyki Galicji”, red. T. Rutkowski, Lwów 1887, 1891, r. I–III.

Łącznie w latach 1865–1918 na ziemiach zaboru austriackiego (Galicja, Śląsk Cieszyński i pozostałych terenach Austro-Węgier) ukazywało się 3018 pism, w tym w Krakowie wychodziło 890 tytułów prasowych w języku polskim². W tym okresie nastąpił znaczny wzrost liczby tytułów czasopism dla ludu. Wzrostowi liczby publikacji sprzyjały również zmiany legislacyjne – zniesienie kaucji wydawniczej w 1894 r. oraz podatku stemplowego w 1900 r. Rozwój krakowskiej prasy nie był jednak wyłącznie wynikiem sprzyjających okoliczności prawnych i politycznych. Ważną rolę odegrało również zapotrzebowanie społeczne – wraz ze wzrostem liczby ludności, poprawą poziomu wykształcenia oraz narodzinami nowoczesnych ruchów społecznych i politycznych pojawiła się potrzeba komunikacji, edukacji i kształtowania opinii publicznej. Prasa stała się narzędziem środowisk inteligenckich, politycznych i religijnych, które za jej pośrednictwem nie tylko informowały, ale i kształtowały postawy patriotyczne, religijne i obywatelskie, zwłaszcza wśród ludności wiejskiej i robotniczej.

Ważnym segmentem rynku prasowego były pisma adresowane do ludu, często redagowane przez duchowieństwo i inspirowane konserwatywnym światopoglądem. Prasa dla ludu, czyli pisma kierowane do odbiorcy niewykształconego lub słabo wykształconego, miała zaspokajać jego potrzeby, pełniąc funkcję informacyjną, edukacyjną i ideologiczną. Jej rozwój był konsekwencją kilku kluczowych czynników, w tym rozwoju świadomości narodowej i obywatelskiej. Elity polityczne i religijne dostrzegały, że skuteczna budowa tożsamości narodowej i dążenia do odzyskania niepodległości nie są możliwe bez uświadomienia najbardziej zaniedbanych warstw społecznych. Prasa miała zatem służyć formowaniu postaw patriotycznych, lojalności wobec tradycji i wiary katolickiej, a także przeciwdziałać wpływom ruchów radykalnych i laickich. Stanowiła odpowiedź na deficyt wiedzy i świadomości społecznej wśród ludności wiejskiej, a zarazem była świadomym narzędziem wychowawczym i ideologicznym w rękach elit. Pomimo swoich pewnych ograniczeń, takich jak niewielka różnorodność tematyczna czy ideologiczne ukierunkowanie, odegrała ważną rolę w procesie modernizacji społeczeństwa i tworzenia zrębów polskiej tożsamości narodowej w warunkach zaboru austriackiego. W tym samym czasie w Galicji rozwijały się również inicjatywy społeczne o charakterze edukacyjno-gospodarczym, które, podobnie jak prasa ludowa, miały na celu podnoszenie poziomu wiedzy i kultury wśród włościan. Należy zauważyć, że w badanym okresie nastąpił również rozwój stowarzyszeń skupiających włościan galicyjskich, stawiających sobie za cel podnoszenie poziomu rolnictwa na ziemiach polskich. Przykładowo,

² Ustalono na podstawie: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 3, pod kier. D.U. Ściegosz-Karpińskiej, Warszawa 2017.

w latach 1845–1922 działało we Lwowie C.K. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie. Pierwsze próby założenia w Galicji towarzystwa rolniczego miały jednak miejsce już w 1811 r., z inicjatywy ziemianina i naukowca Stanisława Jana Borkowskiego oraz ówczesnego gubernatora Galicji, hrabiego Petera von Goëssa³. Celem Towarzystwa było krzewienie oświaty rolniczej, a także „podniesienie krajowego gospodarstwa wiejskiego, ogrodnictwa, jedwabnictwa, leśnictwa itp.”⁴. Do głównych form jego działalności należało organizowanie wykładów i kursów rolniczych, ogrodniczych, mleczarskich i weterynaryjnych. Towarzystwo było również organizatorem i sponsorem pierwszej szkoły rolniczej w Galicji w Łopusznej (1849), a także Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Dublanach (1856)⁵. Prowadziło także działalność wydawniczą, publikując fachowe pisma rolnicze, m.in.: „Rozprawy C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego” (1846–1862), „Rolnik” (1867–1914, 1916–1939), „Rozprawy Sekcji Leśnej C.K. Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego” (1853–1855) oraz „Miesięcznik Sadowniczo-Ogrodniczy” (1917–1918) – organ Sekcji Ogrodniczej pod red. Antoniego Wróblewskiego⁶. Na terenie Galicji zachodniej istniało natomiast Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze Krakowskie, założone w 1845 w Krakowie jako Komitet Gospodarczo-Rolniczy dla okręgu Wolnego Miasta Krakowa. Towarzystwo nawiązało współpracę z dziennikiem „Czas”, który w 1850 r. wydawał miesięczny dodatek poświęcony przemysłowi, rolnictwu i technologii gospodarskiej. Publikowało także: „Rocznik C.K. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego” (1851–1853), „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” (1854–1862), „Dziennik Rolniczy” (1862–1870) oraz „Tygodnik Rolniczy” (1884–1939). Z inicjatywy Towarzystwa w 1860 r. otwarto Szkołę Rolniczą w Czernichowie⁷. Zarówno działalność tych stowarzyszeń, jak i rozwój prasy ludowej stanowiły element szerszego procesu upowszechniania oświaty i nowoczesnej kultury rolniczej wśród ludności wiejskiej, wspierając budowę świadomości narodowej i społecznej w Galicji drugiej połowy XIX wieku. Prasa dla ludu stała się też przedmiotem zainteresowania dla wielu badaczy⁸.

³ T. Łopuszański, *Pamiętnik C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego 1845–1894*, Lwów 1894, s. 20–23.

⁴ Tamże, s. 1.

⁵ A. Szwarc, *Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, red. A. Mączek, Warszawa 1981, s. 183.

⁶ Tamże.

⁷ A. Szwarc, *Krakowskie Towarzystwo Rolnicze*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej...*, s. 365.

⁸ M.in.: *Przegląd pism ludowych*, „Echo Przemyskie” 1903, r. 8, nr 85, s. 1–2, nr 90, s. 1; K. Dunin-Wąsowicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952; G. Gzella, *Główne trendy w rozwoju prasy dla ludu w XIX wieku*, [w:] *Książka i prasa w systemie ko-*

Pierwsze pismo adresowane do środowisk wiejskich zostało wydane w Krakowie w 1835 r. Był to „Przewodnik Wiejski” z podtytułem „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy”, redagowany przez Leona Zienkowicza. Od 1848 r. ukazywały się m.in. takie tytuły jak: „Wieśniak” (redakcja: Józef Cypcer, Kazimierz Kalinka, Julian Dorau); „Krakus: pismo dla ludu” (redagowane przez Władysława Izzyckiego); „Prawda” (redakcja: ks. Henryk Książarski, Kazimierz Kalina i Julian Doran) oraz „Szkoła Ludu”. W latach 60. pojawiły się m.in. pisma „Mrówka z Wawelu” (red. odp. Hipolit Witkowski); „Nowiny ze Świata” (red. odp. Roman Kieres); „Włościanin” (red. Czesław Pieniążek) i „Zagroda” (1875, Salomea Jordan, Józef Chmielewski). W latach 90. wychodziły m.in. takie tytuły jak: „Czytanki dla Dzieci” (red. ks. Marceli Dziurzyński); „Gazetka Ludowa” (wyd. Marceli Dziurzyński); „Krakus” (red. Kazimierz Bartoszewicz); „Nowiny. Pismo Ludowe” (red. ks. Marceli Dziurzyński); „Polski Lud” (red. Edward Wojnarowicz); „Prawda” (ks. Jan Łabaj). Po 1900 r. m.in.: „Głos Ludu. Pismo Chrześcijańskie dla Ludu Polskiego” (red. ks. M. Dziurzyński); „Piast. Tygodnik polityczny, społeczny, oświatowy, poświęcony sprawom ludu polskiego” (red. Jakób Bojko)⁹.

Przedmiotem analizy niniejszego opracowania są wybrane krakowskie pisma adresowane do ludu w drugiej połowie XIX wieku, między którymi istniała wyraźna ciągłość personalna oraz ideowa. Przedmiot badań stanowią kolejno: „Nowiny ze Świata” (1863–1869), następnie „Włościanin. Czasopismo ilustrowane dla ludu” (1869–1877), będący kontynuacją wcześniejszego tytułu, oraz „Zagroda. Pismo dla ludu” (1871–1877). Powstanie ostatniego z wymienionych periodyków było konsekwencją decyzji redakcji „Włościanina”, która – zamiast zwiększyć częstotliwość ukazywania się dotychczasowego pisma – zdecydowała się na uruchomienie nowego

munikacji społecznej. Przyszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy, red. M. Juda, Lublin 2002, s. 119–128; G. Gzella, *Redaktorzy lwowskich i krakowskich „pism dla ludu” w XIX w.*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2006, s. 330–339; G. Gzella, *Redaktorów „Nowin ze Świata” kłopoty z prokuraturą*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, t. 3, z. 1 (5), s. 33–47; S. Lato, *Galicyjska prasa „dla ludu” 1848–1913*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2, s. 57–74; *Listy emigrantów do „Przyjaciela Ludu”, „Wieńca i Pszczółki”, „Zarania”, „Piasta”, „Wyzwolenia” w latach 1899–1938*, wybór i oprac. A. Pasternak, Rzeszów 1994; J. Hempel, *Autorzy i wydawcy publikacji „grunwaldzkich” dla ludu w Galicji. Próba charakterystyki i motywacji ideowo-politycznych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1997, t. 18, z. 181, s. 77–84; T. Kargol, *Geneza ludowego w ujęciu galicyjskiej prasy konserwatywnej*, „Studenckie Zeszyty Historyczne” 2000, z. 4, s. 165–173; J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. 2, Kraków 2006; A. Koziołek, *Od „prasy dla ludu” do „prasy ludowej” – ewolucja polskich czasopism w zaborze austriackim*, „Wieś i Rolnictwo” 2019, nr 4 (185), s. 67–86, <https://doi.org/10.53098/wir042019/04>.

⁹ Zob. J. Jarowiecki, dz. cyt.; A. Koziołek, dz. cyt.; *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku...*, t. III.

tytułu, mającego stanowić jego uzupełnienie. Wszystkie wymienione czasopisma współtworzyły środowisko krakowskiej prasy konserwatywno-ludowej, skupionej wokół idei wychowania narodowego i religijnego oraz popularyzacji wartości moralnych wśród ludu galicyjskiego. W celu opracowania i zaprezentowania wybranych krakowskich pism dla ludu zastosowano metodę analizy zawartości prasy, przeprowadzoną w oparciu o wszystkie dostępne numery wymienionych tytułów, udostępnione w zasobach Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej. Zgromadzony materiał źródłowy umożliwił odtworzenie obrazu ideowego i tematycznego badanych periodyków oraz identyfikację dominujących w nich wątków i tendencji. Analiza miała charakter zarówno jakościowy, jak i ilościowy, co pozwoliło na całościowe ujęcie zagadnienia. Możliwe było uchwycenie wspólnych cech, różnic oraz kierunków ewolucji ideowej prasy ludowej wydawanej w Krakowie w drugiej połowie XIX wieku.

Redakcje krakowskiej prasy ludowej: „Nowiny ze Świata”, „Włościanin” i „Zagroda”

Pierwszy numer „**Nowin ze Świata**” wyszedł 1 czerwca 1863 r. Pismo ukazywało się jako dwutygodnik pod redakcją Romana Kieresa, przy współpracy Ludwiki Leśniowskiej. Drukowane było czcionkami „Czasu”. Otwierając pismo redakcja zwróciła się do czytelników:

W imię Boże poczynamy Wam pisać i będziemy co tylko się prawdziwego zwiemy i co będzie ku pożytkowi i rozrywce waszej, poczynając najpierw od tej części kraju naszego, w którym to pismo wychodzi to jest Galicji¹⁰.

Podkreślono konserwatywny charakter pisma, w którym nadrzędnymi wartościami pozostawały Bóg, honor i ojczyzna, traktowane nie tylko jako fundamenty porządku społecznego, lecz także jako moralny drogowskaz dla czytelników – przede wszystkim ludności wiejskiej. Redakcja konsekwentnie akcentowała przywiązanie do tradycyjnych wartości religijnych, patriotycznych oraz społecznych, odwołując się do katolickiego systemu etycznego i narodowej tożsamości. Pismo borykało się jednak z trudnościami finansowymi i kłopotami z prokuraturą. We wrześniu 1864 r. nastąpiła przerwa w ukazywaniu się periodyku spowodowana wspomnianymi trudnościami. W numerze 6 z 1 lipca 1854 r. podano informacje o wyroku C.K. Sądu wyższego w Krakowie z dnia 20 października 1863 r., na mocy którego Ludwikę Leśniowską i Romana Kieresa uznano winnych za

¹⁰ Powitanie *Niech będzie pochwalny Jezus Chrystus*, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 1, s. 1.

wykroczenia przeciw „spokojności i porządkowi publicznemu”. Redaktorzy zostali ukarani karami pieniężnymi, a L. Leśniowska również trzymiesięcznym aresztowaniem. Sąd nakazał zniszczyć skonfiskowane numery pisma (2/63 i 1/64). „Nowiny ze świata” zostały zawieszone na trzy miesiące. Leśniowska i Kieres zostali oskarżeni o wspieranie powstania styczniowego. Pismo opowiedziało się za polityką obozu „białych”, liczących na interwencję państw zachodnich w sprawie polskiej. Podczas procesu Leśniowska zaprzecza oskarżeniom o podżeganie do powstania. „Nowiny ze Świata” zostały wznowione dopiero 1 lipca 1865 r. Po odzyskaniu wolności przez L. Leśniowską jego ton był już wyraźnie lojalistyczny i zachowawczy¹¹. Ponownie pismo zostało zawieszone po numerze 13 w lipcu 1868 r. Od kwietnia 1869 r. (od numeru 1) periodyk redagował i wydawał Czesław Pieniążek. Pismo wychodziło do 15 czerwca 1869 r. Łącznie ukazało się 108 numerów dwutygodnika, z których każdy liczył 8 stron.

Struktura wewnętrzna „Nowin ze Świata” nie podległa większym zmianom, przez cały okres ukazywania się. Stałymi działami pisma były: *Co się dzieje u Nas w Galicji*, *Co słyhać na szerokim świecie*, *Nowsze wiadomości*, *Jeszcze nowsze wiadomości*, *Z kongresowej Polski*, *Od Powstania*, *Rozmaite przytrafunki*, *Królestwo Polskie*, *Korespondencya*, *Gospodarstwo i przemysł* (do 1867), *Rozmaite Nauki* (od 1868), *Książki pożyteczne do czytania poleca się*. Uzupełnieniem były materiały poruszające zagadnienia społeczne, ekonomiczne i poruszające tematykę religijną, dalej teksty literackie oraz porady gospodarcze. Redakcja nie dokonywała ingerencji w szatę graficzną periodyku. Czasopismo posiadało dwuszpaltowy układ tekstu, a winięty zdobiła grafika przedstawiająca Wniebowstąpienie Jezusa Chrystusa. „Nowiny ze Świata” posiadały 500 prenumeratorów, z których pięćdziesięciu opłacało regularnie prenumeratę¹².

Ostatni z redaktorów – Czesław Pieniążek 1 lipca 1896 r. rozpoczął wydawanie dwutygodnika **„Włościanin. Czasopismo ilustrowane dla ludu”**. Pismo, drukowane czcionkami Karola Budweisera, stanowiło kontynuację „Nowin ze Świata”, a druk pierwszego numeru poprzedził projekt¹³. Redaktor informował, że pismo:

zawierać będzie: powieści i poezje dla ludu, rozprawki z historii polskiej, wskazówki dla gospodarzy kronikę wydarzeń, rozprawy treści moralnej, rozmowy, ustępy z nauk przyrodniczych, wykazy książek ludowych,

¹¹ „Nowiny ze Świata” 1864, nr 9, s. 1–2. Zob. szerzej: G. Gzella, *Redaktorów „Nowin ze Świata” kłopoty z prokuraturą*, dz. cyt., s. 33–47.

¹² K. Dunin-Wąsowicz, dz. cyt. s. 54–57.

¹³ Zob.: „Włościanin. Czasopismo ilustrowane dla ludu”, wychodzi w Krakowie 1. i 16. każdego miesiąca począwszy od 1 lipca 1869 r., Kraków 21 czerwca 1869.

wspomnienia narodowe. Słowem wszystko, czego nasz lud najbardziej potrzebuje¹⁴.

Periodyk ukazywał się nieprzerwanie do 16 sierpnia 1877 r., kiedy to nastąpiła przerwa w jego wydawaniu. Wznowienie druku nastąpiło 1 stycznia 1879 r., a ostatni numer ukazał się 16 września tego samego roku. W trakcie całego okresu działalności pisma dochodziło do licznych zmian redaktorów i właścicieli. Od numeru 10 z 1869 r. funkcję wydawcy objął L. Lewandowski. W roku 1870 rolę tę przejęła Bronisława Gabryelska (od numeru 4), a następnie Salomea Jordan (od numeru 8). W tym samym roku doszło także do zmiany na stanowisku redaktora naczelnego, którym został Józef Chmielewski. W kolejnych latach funkcję redaktora pełnili kolejno: Wincenty Kornecki (od numeru 16/1871), współpracujący z Wincentym Sarneckim (od numeru 17/1871), Franciszek Ksawery Martynowski (od numeru 1/1872), Henryk Jordan (od numeru 2/1872), a w 1873 r. Jan Krawecki oraz Teofil Merunowicz (od numeru 3). W roku 1876, począwszy od numeru 6, redakcję objął Antoni Bolesław Koziański, a właścicielem pisma został wówczas ponownie Wincenty Kornecki. W 1877 r. redaktorem był Szczepan Kurowski, współpracujący z Józefem Barwińskim, natomiast ostatnim redaktorem przed zawieszeniem druku został Ignacy Siemieński. Po wznowieniu wydawania w 1879 r., funkcję redaktora i właściciela pisma objął Aleksander Kroll. Po jego śmierci, od numeru 3, obowiązki te przejęła żona – Ksawera Kroll.

Przez cały okres swojej obecności na rynku wydawniczym pismo konsekwentnie utrzymywało pierwotnie obrany profil ideowy, prezentując wyraźnie konserwatywne stanowisko. Wyrażało się to zarówno w doborze publikowanych treści, jak i w przyjętej narracji historyczno-społecznej, akcentującej tradycyjne wartości, przywiązanie do religii oraz porządku społecznego. Poszczególni redaktorzy, sprawujący kierownictwo nad piśmie w różnych okresach jego działalności, wprowadzali subtelne, choć zauważalne modyfikacje w jego kształcie treściowym. Zmiany te dotyczyły przede wszystkim doboru współpracujących autorów oraz akcentów tematycznych – w zależności od osobistych preferencji redaktora, czasopismo wykazywało przewagę treści religijnych lub historycznych, z naciśkiem na interpretację przeszłości narodowej zgodną z konserwatywnym światopoglądem. Mimo tych przesunięć akcentów, ogólny profil ideowy i cel wychowawczy pisma pozostawały zasadniczo niezmiennie. Do stałych działów periodyku należały m.in.: *Rozmaitości*, *Wiadomości z różnych krajów*, *Wiadomości polityczne*, *Przegląd Polityczny*, *Co słyhać w świecie* oraz *Korespondencje*. Oprócz bieżących informacji, czasopismo zamieszczało także

¹⁴ „Włościanin” 1869, nr 1, s. 1.

materiały o charakterze społecznym, religijnym i historycznym, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski. Publikowano również wiadomości przyrodnicze, porady z zakresu gospodarstwa domowego i rolnictwa, teksty moralizatorsko-dydaktyczne (często w formie pogadanek), a także utwory literackie oraz korespondencje nadesłane przez czytelników. Tematyka pisma, z wyraźnym komponentem wychowawczym i edukacyjnym, wskazuje na adresata – przede wszystkim odbiorcę wiejskiego.

Szata graficzna pisma w dwóch pierwszych latach ukazywania się prezentowała wysoki poziom graficzny. Periodyk otwierała winieta, która przedstawiała tytuł oraz scenę rodzajową: na tle wiejskiej chałupy ukazano chłopską rodzinę – mężczyznę, kobietę i dwóch chłopców, z których jeden czyta gazetę. Po lewej stronie, wśród liści akantu, przedstawiono Bartosza Głowackiego w charakterystycznej pozie – z chorągwią w jednej ręce i czapką w drugiej, zmierzającego do boju. Po prawej widnieje lista nazwisk: Kościuszkowski, Głowacki, Kiliński, Morawski, Leleweł, Borelowski. Kompozycja nawiązywała do udziału chłopów w insurekcji kościuszkowskiej, symbolicznie eksponując postać Głowackiego jako bohatera bitwy pod Racławicami (1794). W 1870 r. redakcja zmieniła winietę pisma: wśród narzędzi rolniczych ukazano rodzinę chłopską, z synem czytającym gazetę. Autorem tej wersji, używanej do 1871 r., był Andrzej Jan Dudrak. Po tym czasie pismo ukazywało się bez ozdobnej winiety. Do 1874 r. pismo zamieszczało także ilustracje związane treściowo z publikowanym materiałem. „Włościanin” wychodził w formacie 22 cm x 29 cm, który został zwiększony w 1871 r.

W ostatnim numerze z 1870 r. „Włościanina” redakcja ogłosiła, że zmieniona zostanie częstotliwość pisma z dwutygodnika na tygodnik:

Właśnie numer niniejszy jest ostatnim w tym roku. [...] Jakaśmy się wywiązali ze swojego zadania, nie do nas należy ocenienie. Tyle tylko powiedzieć możemy, żeśmy dokładali starania, by nie zrobić zawodu, że zaś nie wszystko tak było, jakaśmy pragnęli, nie na nas ciąży wina. Pomimo, żeśmy mieli wielkie straty z powodu różnych okoliczności, będziemy i nadal wydawać „Włościanina” lecz nie dwa razy, tylko cztery razy na miesiąc, tak że co sobotę numer wychodzić będzie. Spodziewamy się jednak, że zjednamy sobie licznych Czytelników, którzy nie pożałują 1 zł. 15 c. kwartalnie, 2 zł. 30 c. półrocznie, 4 zł. 60 c/rocz.¹⁵

Pismo nie przekształciło się ostatecznie w tygodnik, lecz obok niego zainicjowano nowy tytuł – **„Zagroda. Pismo dla ludu”**, który ukazywał się naprzemiennie z „Włościaninem”. Pierwszy numer „Zagrody” opublikowano 8 stycznia 1871 r, natomiast ostatni – 24 sierpnia 1879 r. Podobnie jak

¹⁵ *Słowo od Redakcyi, „Włościanin” 1871, nr 24, s. 1.*

„Włościanin”, „Zagroda” nie była wydawana w okresie zawieszenia działalności wydawniczej obu periodyków – od 24 sierpnia 1877 r. do 8 stycznia 1879 r. Funkcję pierwszego redaktora pisma objął Józef Chmielewski, natomiast jego właścicielką była Salomea Jordan. Od numeru 15 z 1871 r. redakcję przejął Wincenty Kornecki, współpracując z Wincentym Sarneckim. Wkrótce potem obowiązki redaktora pełnił Franciszek Ksawery Martynowski, podczas gdy jako wydawca pisma figurowała Bronisława Gabryjska.

W kolejnych latach funkcje redakcyjne sprawowali: Teofil Merunowicz (od nr 3/1873) oraz Adam Polak (nr 13/14 z 1873 r.). W roku 1874, od numeru 11, redaktorem został Jan Krawecki. W 1876 r., począwszy od numeru 5, pismo redagował Wojciech Lenik, którego od numeru 13 zastąpił Adolf Dygasiński. W tym samym czasie właścicielem pisma został Henryk Jordan. W roku 1877 redakcję sprawowali kolejno Franciszek Heimberger (we współpracy z Józefem Barwińskim) oraz Feliks Florkiewicz. Po wznowieniu wydawania pisma w 1879 r. jego właścicielem i redaktorem został Jan Rembacz. W stopce redakcyjnej „Włościanina” do numeru 12 z lipca 1876 r. jako wydawca figurowała Salomea Jordan (z Wędrychowskich), natomiast w analogicznym okresie w „Zagrodzie” – Bronisława Gabryjska. W rzeczywistości jednak funkcję wydawcy obu periodyków sprawowała Salomea Jordan, o czym świadczy pożegnanie z pismem opublikowane na kartach „Włościanina”:

Kiedym przed ośmiu laty objęła wydawnictwo „Włościanina” i „Zagrody” nie przeczuwałam zaiste, iż już po kilku latach mój pracy na niwie oświaty ludu podjętej wypadnie mi pożegnać Szanownych Protektorów i Czytelników pism moich. Obecnie zmuszona podeszłym wiekiem, nadto znękana słabością i zgryzotami, postanowiłam spędzić ostatnie chwile mego żywota w cichym zakątku domowym pozostawiając pole, które dotychczas uprawiałam ludziom uczciwych zasad i szczerych chęci, przejętym gorącą miłością ojczyzny a tym samym i ludu. Czy pracowałam tak, jak Polce przynależało, czy praca moja zrodziła błogie skutki – osądzą najsumienniejsi Ci, którzy wiedzą o przeszkodach, na jakie w ciągu tych ośmiu lat wydawnictw o moje natrafią, a nareszcie osądzą i Ci, którzy popierając to pismo, kierowali tem i samem i szczerem i chęciami i dążeniami, jakie i ja dotychczas w mej piersi żywię i żywić nie poprzestanę do ostatniej chwili życia mego. [...] dziś kończąc mą pracę postanowiłam podać Wam ostatnią radę, mą którą jako od doświadczonej matki i kochającej Was osoby w sercach swych przechować zechciejcie. Przede wszystkim zawsze i wszędzie kochajcie Boga; miłość i bojaźń obrazu Boga niech kieruje każdym krokiem życia Waszego. Kochajcie się nawzajem tak w rodzinie, jak w gromadzie [...]. Pilnujcie starannie dziełki Wasze, wychowujcie je w cnocie i bogobożności, pozwólcie im zażyć

oświaty [...]. Kochajcie kraj Wasz, tą ziemię Waszą polską, która ojców Waszych, Was i dzieci Wasze karmiła i karm i, nie pozbywajcie się lekkomyślnie ojcowizny Waszej i nie szukajcie szczęścia gdzie indziej [...] jeżeli zamiast dostatków będę cierpiecie, miejcie tylko więcej ufności do księdza i do dworu, gdzie Wam szczerze i dobrze radzę, nie dawajcie się wyzyskiwać przez karczmę i wszystkich lichwiarzy, unikajcie jak ognia wszelkich stosunków z żydami czychającym i na Waszą zgubę¹⁶.

Należy stwierdzić, że redakcje przywołanych pism od początku ich istnienia przyjmowały konsekwentnie konserwatywną linię ideową, odwołując się do wartości religijnych, narodowych i wspólnotowych. Podstawowymi odniesieniami aksjologicznymi były: Bóg, honor, ojczyzna, a publikowane treści służyły nie tylko informowaniu, ale przede wszystkim wychowywaniu czytelnika zgodnie z etyką katolicką. Mimo konserwatyizmu, periodyki takie jak „Włościanin” i „Nowiny ze Świata” pełniły ważną rolę w procesie popularyzowania wiedzy i rozwoju świadomości społecznej wśród ludu wiejskiego. Obok treści religijnych i moralizatorskich publikowano również porady gospodarskie, informacje przyrodnicze, materiały historyczne i literackie, co czyniło z nich narzędzia ludowej edukacji. Pierwsze lata działalności redakcji „Nowin ze Świata” pokazują napięcie między próbą zachowania autonomii ideowej a kontrolą ze strony władz austriackich. Warto dodać, że konfiskacie ulegały także numery „Włościanina” (nr 4 z 1876) i „Zagrody” (nr 13 z 1873 za artykuł *Stanowisko żydów w krajach polskich*). Między „Nowinami ze Świata”, „Włościaninem” a „Zagrodą” zachodziła wyraźna ciągłość ideowa, personalna i redakcyjna. Nowe tytuły przejmowały schematy treściowe i kadry redakcyjne, co świadczy o kontynuacji tradycji ludowej prasy konserwatywnej oraz o budowaniu długofalowego działania skierowanego do ludu. Szczególną uwagę zwraca rola kobiet, takich jak Salomea Jordan i Ludwika Leśniewska, które pełniły funkcje wydawców i redaktorek. W epoce silnie zdominowanej przez mężczyzn, ich działalność wskazuje na aktywny udział kobiet w życiu intelektualnym i oświatowym Galicji, zwłaszcza w obszarze kultury ludowej i pracy organicznej. Częste zmiany redaktorów, właścicieli, przerwy w wydawaniu i wahania w częstotliwości publikacji wskazują na niestałość finansową i organizacyjną prasy ludowej. Utrzymanie pisma zależało często od zaangażowania jednostek (np. Jordan, Kieres, Pieniążek), a także od liczby i lojalności prenumeratorów.

¹⁶ Pożegnanie Salomei Jordan wydawczyni pisma ludowego „Włościanin” i „Zagroda” z Szan. pp. Protektorami i Czytelnikami tegoż pisma, „Włościanin” 1876, nr 12, s. 1–2.

Ważniejsze wątki zawartości „Nowin ze Świata”, „Włościanina”, „Zagrody”

Adresatem krakowskich periodyków ludowych były przede wszystkim środowiska wiejskie. Na przestrzeni kolejnych etapów wydawniczych ich redakcje podejmowały problematykę społeczną i polityczną, zachowując przy tym konserwatywny profil ideowy. Oprócz zagadnień natury społeczno-politycznej dominującą rolę odgrywały treści religijne, porady rolnicze i hodowlane, a także popularyzacja wiedzy historycznej, zwłaszcza z zakresu dziejów narodowych. Ważny komponent stanowiły również publikacje literackie o charakterze edukacyjnym, adresowane do szerokiego grona odbiorców ludowych, często tworzone przez autorów wywodzących się ze stanu chłopskiego.

Ważniejsze wątki zawartości „Nowin ze Świata” (tab. 1)

Tabela 1. Ważniejsze wątki zawartości „Nowin ze Świata” (1864–1869)

Ważniejsze wątki zawartości	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
	Liczba publikacji	Liczba publikacji	Liczba publikacji	Liczba publikacji	Liczba publikacji	Liczba publikacji	Liczba publikacji
Zagadnienia polityczne	10	8	8	11	10	9	9
Zagadnienia społeczno-ekonomiczne	3	3	0	4	3	6	5
Religia i życie religijna	5	4	1	3	2	2	1
Teksty literackie – wierszem	0	0	0	1	1	1	2
Teksty literackie – prozatorskie	1	0	5	7	4	2	6
Zagadnienia historyczne i biografistyka	0	0	0	2	11	4	2
Poradnictwo – uprawa roli i hodowla zwierząt	0	0	0	1	6	1	3
Działy kontaktów z czytelnikami	1	2	0	0	5	6	3
Inne (w tym nekrolog)	5	8	6	5	5	6	6

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników pisma dostępnych w *Nowiny ze Świata*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/411155> – 7.11.2025.

W całym analizowanym okresie (1863–1869) redakcja „Nowin ze Świata” najwięcej miejsca poświęcała **zagadnieniom politycznym**, które w każdym roku stanowiły istotny komponent treści. Średnia roczna liczba publikacji z tego zakresu (ok. 9–10) świadczy o trwałym zainteresowaniu redakcji sytuacją polityczną – zarówno w wymiarze lokalnym, ogólnonarodowym, jak i międzynarodowym. Może to również świadczyć o chęci oddziaływania na świadomość obywatelską czytelników. Materiały dotyczące zagadnień politycznych publikowane były w ramach stałych rubryk, m.in. takich jak: *Co się dzieje u nas w Galicji*, *Z Kongresowej Polski* oraz *Co słyhać na szerokim świecie*. Treści te przybierały zróżnicowane formy – od rozbudowanych wypowiedzi o charakterze publicystycznym po krótkie komunikaty informacyjne. Liczba publikacji poświęconych **kwestiom społeczno-ekonomicznym** uległa znacznemu zwiększeniu w drugiej połowie dekady. Od stagnacji w latach 1863–1865 (średnio 2–3 publikacje rocznie), nastąpił wzrost w latach 1866–1869 (do 4–6 publikacji rocznie). Znalazły się tu teksty poruszające problemy wsi: pijaństwo, stosunek do dworu, potrzeba edukacji¹⁷. W 1867 r. zamieszczono ustawy: gminną i o obszarach dworskich¹⁸.

W krakowskim dwutygodniku **zagadnienia religijne** obejmowały szerokie spektrum tematyczne, koncentrując się na problematyce duchowości, katechezy, praktyk religijnych¹⁹. Publikowano artykuły poświęcone prześladowaniom religijnym²⁰, a także żywoty świętych oraz biografie papieży i innych wybitnych postaci Kościoła, których postawy prezentowano jako wzorce moralne i duchowe dla czytelników²¹. Istotny komponent stanowiły także publikacje okolicznościowe, odnoszące się do

¹⁷ Kilka słów o nieszczęsnym pijaństwie, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 8; O pańszczyźnie, „Nowiny” 1864, nr 2–5; O zachowaniu wstrzemięźliwości o chronieniu się od pijaństwa, „Nowiny ze Świata” 1868, nr 11; K. Góralczyk, O potrzebie nauki, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 1.

¹⁸ Właściwa ustawa gminna, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 2–13; Ustawa o obszarach dworskich, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 13.

¹⁹ Ojców nasz wiara, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 10.

²⁰ Jak to Moskale katolików w Polsce tępią i się nad nimi pastwią, Nowiny ze Świata” 1863, nr 15–17; Jak to znowu moskale męczyli księdza plebana Siemaszko, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 18; Prześladowania religijne na Litwie, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 16–17, nr 19, nr 22, nr 23.

²¹ Żałoba kościelna w Polsce, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 12; Żywoł terazniejszy Ojca św. Piusa IX-ego, „Nowiny ze Świata” 1864, nr 6; II wybór Piusa Dziewiątego Papieża, „Nowiny ze Świata” 1864, nr 8; Święty Wojciech. Patron ziem polskich, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 22; Augustyn Kordecki. Ks. Paulin, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 24; Jak Ojciec Św., dzień przepędza i gdzie mieszka, „Nowiny ze Świata” 1868, nr 13.

obchodzonych w danym roku rocznic ważnych wydarzeń religijnych²². Ponadto w periodyku przedstawiano opisy cudownych obrazów oraz miejsc uznawanych za święte, które funkcjonowały jako ośrodki pielgrzymkowe i ważne punkty odniesienia w ludowej pobożności religijnej²³. Zauważalny jest stały spadek liczby tekstów o tematyce religijnej. Z czasem coraz większą rolę zaczęły odgrywać zagadnienia wychowawcze i historyczne, postrzegane jako kluczowe dla kształtowania tożsamości narodowej i społecznej wśród adresatów.

Treści literackie pojawiają się od 1866 r. i zyskują na znaczeniu. Szczególnie widać to w przypadku utworów prozatorskich, które w latach 1866–1869 utrzymują się na poziomie 2–7 tekstów rocznie. W „Nowinach ze Świata” dominowała anonimowa proza narracyjna, przyjmująca formę krótkich obrazków oraz powiastek o charakterze moralizatorskim. Utwory te pełniły funkcję dydaktyczną, kształtując postawy czytelnicze w duchu konserwatywnego wychowania. Tematyka tekstów koncentrowała się na takich zagadnieniach jak: miłość do ojczyzny, kształtowanie postaw moralnych, przypomnianie ważnych wydarzeń z historii Polski, uwrażliwianie na społeczne problemy dziecięcej niedoli, krytyka ludzkich wad oraz propagowanie posłuszeństwa wobec autorytetów religijnych i społecznych²⁴. Wzrost liczby utworów wierszem następuje dopiero pod koniec ukazywania się pisma. Wówczas publikowano m.in. utwory Władysława Bełzy²⁵.

Rok 1867 w dziejach „Nowin ze Świata” przyniósł wyraźny wzrost liczby **publikacji z zakresu historii i biografistyki** (aż 11 materiałów), co sugeruje szczególne zainteresowanie redakcji budowaniem narodowej tożsamości i przypomnianiem o władcach i wybitnych przedstawicielach dziejów narodu polskiego oraz wydarzeniach historycznych²⁶. Wśród prezentowanych postaci znaleźli się m.in.: legendarny założyciel dynastii Piastów – Piast Kołodziej, Mieszko I, Kazimierz II Sprawiedliwy, Kazimierz

²² *Święty Jubileusz w Rzymie*, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 13; *Tysięczno-letnia rocznica zaprowadzenia wiary chrześcijańskiej w Polsce*, „Nowiny ze Świata” 1863, nr 14.

²³ *Obraz cudowny Matki Boskiej w Myślenicach*, „Nowiny ze Świata” 1865, nr 12.

²⁴ M.in.: Kozak – Polak. *Wspomnienie z Syberii*, „Nowiny ze Świata” 1865, nr 11; *Prawdziwy syn ojczyzny*, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 10–11; *Zła gospodyni*, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 15; *Józef z Bochni, Kara za krzywoprzysięstwo*, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 23; *Opowiadania starego szeregowca. Z powstania w roku 1863*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 6–8; *Sieroca dola*, „Nowiny ze Świata” 1876, nr 20; *Przywiązany sługa*, „Nowiny ze Świata” 1868, nr 12; *Dwaj bracia. Powieść z czasów króla Sobieskiego*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 1–6; *Rozmowa Kuby z Maciejem*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 1; *Rozmowa Kaspra z Janem*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 3.

²⁵ W. Bełza, *Do Braci Włościan*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 3; tenże, *Z pod Racławic*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 5; tenże, *Rolnik*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 6.

²⁶ *Obłężenie Wiednia przez Turków*, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 7; *Wiadomości o Unii Lubelskiej*, „Nowiny ze Świata” 1869, nr 4.

Wielki, Królowa Jadwiga Andegaweńska, Władysław Jagiełło, Zygmunt I Stary, Jan III Sobieski, Stanisław Żółkiewski, Stefan Czarnecki, Tadeusz Kościuszko²⁷.

W „Nowinach ze Świata” od 1866 r.²⁸ pojawiają się **treści poradnikowe** związane z **uprawą roli i hodowlą zwierząt**, osiągając najwyższy poziom w 1867 r. (6 publikacji). Wówczas redakcja zaczęła zamieszczać rubrykę *Gospodarstwo i przemysł*. Może to świadczyć o rosnącej świadomości potrzeby edukacji praktycznej wśród ludności wiejskiej. W ostatnim roczniku pisma odnajdujemy również rady dla gospodyń oraz sprawozdanie z wystawy rolniczo-przemysłowej, przygotowane przez Czesława Pieniążka²⁹.

Analiza pisma pokazuje, że od 1867 r. wzrasta liczba tekstów w dziale **korespondencji i kontaktu z odbiorcami** (z 0 w 1865–1866 do 5–6 w 1867–1868), co może być interpretowane jako chęć zacieśnienia więzi między redakcją a odbiorcami. Jako czytelnik na łamach pisma wypowiadał m.in. Józef z Bochni (właśc. Józef Chmielewski), związany z prasą dla ludu.

Ważniejsze wątki zawartości „Włościanina” (tab. 2)

Tabela 2. Ważniejsze wątki zawartości „Włościanina” (1869–1877, 1879)

Ważniejsze wątki zawartości	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1879
	n*	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Zagadnienia polityczne	10	11	19	18	17	19	19	19	17	8
Zagadnienia społeczno-ekonomiczne	10	7	16	0	4	16	16	13	5	8
Religia i życie religijna	2	4	2	2	4	7	3	5	0	6
Teksty literackie – wierszem	10	15	16	35	26	22	30	24	15	25
Teksty literackie –prozatorskie	16	26	24	30	11	20	24	21	8	11

²⁷ *Piast pobożny i bogobojny Kołodziej król Polski*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 10; *Mieczysław I. Król Polski*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 10; *Kazimierz Sprawiedliwy*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 12; *Kazimierz Wielki. Król polski królem chłopków zwany*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 13; *Śmierć Kazimierza Wielkiego króla polskiego i jego pogrzeb*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 14; *Jadwiga królowa polska*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 14; *Zygmunt I. Król polski*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 15; *Królowa Jadwiga i Władysław Jagiełło mąż Jadwigi*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 20; *Jan III Sobieski. Król Polski*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 22; *Stanisław Żółkiewski hetman polski*, „Nowiny ze Świata” 1867, nr 25; *Stefan Czarnecki*, „Nowiny ze Świata” 1868, nr 2, *Tadeusz Kościuszko*, „Nowiny ze Świata” 1868, nr 3.

²⁸ Opublikowano materiał pt.: *Ogrodnictwo wiejskie*, „Nowiny ze Świata” 1866, nr 2.

²⁹ Zob. „Nowiny ze Świata” 1869, nr 6.

Ważniejsze wątki zawartości	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1879
	n*	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Zagadnienia historyczne i biografistyka	7	17	13	4	8	1	0	5	3	2
Wiadomości geograficzne i przyrodnicze	0	0	8	1	7	5	0	4	2	21
Poradnictwo, w tym – uprawa roli i hodowla zwierząt	11	4	17	28	22	28	11	23	12	11
Elementy wiedzy o literaturze i technice	2	1	1	1	3	2	4	2	0	2
Działy kontaktów z czytelnikami	6	4	5	0	2	8	5	3	9	5
Rozrywka	0	0	3	0	7	0	9	2	0	5
Inne	10	24	24	24	25	23	24	23	21	21

* N = liczba publikacji.

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników pisma dostępnych w: *Włościanin*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/404395> – 7.11.2025.

W całym badanym okresie **tematyka polityczna** obecna na łamach „Włościanina” była stosunkowo stabilna przez większość tego okresu. Wyjątkiem był rok 1879. Należy zaznaczyć, że spadek nastąpił w ostatnim roku ukazywania się pisma, jego likwidacja nastąpiła we wrześniu. Zagadnienia polityczne dzieliły się na dwie części; dotyczące spraw krajowych i spraw międzynarodowych. Podkreślić należy zróżnicowanie tematyczne oraz gatunkowe publikowanych treści. Materiały redakcja publikowała m.in. w dziełach *Co słyhać na świecie*, *Nowiny ze świata*. Tematy **społeczne i ekonomiczne** cechowała większa zmienność. Największą intensyfikację odnotowano w latach: 1871 (16), 1874–1875 (po 16). W 1872 r. nie pojawił się żaden tekst w tej kategorii. Publikowane materiały poruszały kwestie związane z obowiązującym ustawodawstwem na obszarach wiejskich³⁰. W periodyku omawiano działalność kas oszczędnościowo-pożyczkowych, ochotniczych straży pożarowych³¹. Znaczącym aspektem poruszonym przez redakcję była kwestia oświaty w środowiskach wiejskich oraz wychowania młodego pokolenia w duchu religii katolickiej i kształtowania tożsamości narodowej³². Artykuły redakcyjne w tym zakresie często uzu-

³⁰ *Władza gminna*, „Włościanin” 1873, nr 22–23.

³¹ *Straże ogniowe ochotnice*, „Włościanin” 1876, nr 11.

³² *Ustawa szkolna*, „Włościanin” 1873, nr 1; *Szczere i serdeczne życzenia dla rodziców wiejskich*, „Włościanin” 1874, nr 5; *Janek z Podhala, List do rodziców i opiekunów młodzieży. Czy dawne zwyczaje są pożyteczne dla dzieci?*, „Włościanin” 1875, nr 1; *Pogadanki o wychowaniu dzieci*, „Włościanin” 1875, nr 2–3, 5, 10, 12–14; *Jak postępują niektórzy rodzice względem szkoły?*, „Włościanin” 1875, nr 8; *Szczere i serdeczne życzenia dla rodziców wiejskich*, „Włościanin” 1876, nr 8; *J. Złóża, O wychowaniu dzieci*, „Włościanin”

pełniane były głosami czytelników, m.in. Macieja Szarka. Wśród innych podejmowanych problemów społecznych znalazły się również zagadnienia związane z emigracją³³ oraz kwestią alkoholizmu, który stanowił poważny problem w społecznościach wiejskich³⁴. Pojawiały się teksty dotyczące roli kobiety jako matki, żony i dobrej gospodyni³⁵. Uzupełnienie stanowiły materiały z zakresu krajowej polityki gospodarczej. Na łamach „Włościanina” wypowiadała się Ludwika Leśniowska, głosząc hasła solidaryzmu społecznego i potrzebę rozwoju oświaty. Krytykowała pijaństwo, egoizm, górnolotnie podkreślając, że życie powinno być w części poświęcone innym. Teksty rozpoczynała słowami *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus*.

Tematy religijne pojawiały się na łamach „Włościanina” w każdym roku z wyjątkiem 1877. Materiały religijne pełniły funkcję wspierającą ideową tożsamość periodyku. Należy dodać, że redakcja zamieszczała także teksty literackie, których celem było kształtowanie tożsamości narodowej poprzez podkreślenie związku narodu polskiego z religią katolicką. W piśmie pojawiały się utwory podejmujące tematy związane z moralnością, naukami kościoła katolickiego oraz pojęciami dobra i zła, ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności za winy i grzechy. Odnajdujemy treści dotyczące doktryny Kościoła katolickiego, nauk moralnych, sakramentów, tradycyjnych obrzędów i praktyk religijnych, żywotów świętych, przynoszące opisy miejsc kultu religijnego, czy dotyczące prześladowań katolików³⁶.

1876, nr 16–18; Kilka uwag życzliwych i na doświadczeniu opartych dla rodziców i opiekunów, „Włościanin” 1879, nr 16; O pożytku nauki, zgody i pracy, „Włościanin” 1879, nr 6–8.

³³ Wychodźstwo ludu galicyjskiego do Ameryki, „Włościanin” 1876, nr 11.

³⁴ J. Krawecki, Towarzystwa wstrzemięźliwości, „Włościanin” 1873, nr 13; Do jakiego to nieszczęścia gorzałka przyprowadzi, „Włościanin” 1875 nr 5; Ustawy przeciw pijaństwu i lichwie, „Włościanin” 1876, nr 21; J. z Kołaczkowskich Barwińska, Skutki pijaństwa, „Włościanin” 1877, nr 2; Wódka i wino, „Włościanin” 1877, nr 3; L. Leśniowska, O pijaństwie, „Włościanin” 1879, nr 5.

³⁵ Zatrudnienia dobrej żony, „Włościanin” 1870, nr 7; Obraz dobrej matki i gospodyni domu, „Włościanin” 1877, nr 3–4.

³⁶ M.in.: Ołtarz ukrzyżowanego Pana Jezusa w Kościele Maryi Panny w Krakowie, „Włościanin” 1869, nr 10; Prześladowania Kościoła Katolickiego w krajach polskich pod moskiewskim rządem, „Włościanin” 1869, nr 11–12; Józef z Bochni, Żywot Piusa IX, „Włościanin” 1870, nr 12; Prześladowania Kościoła Katolickiego pod rządem moskiewskim, „Włościanin” 1970, nr 13; Krakowian, Z życia ks. Biskupa Sołtyka; Matka Boska Ostrobramska, „Włościanin” 1870, nr 16; ks. Wojciech z Zaleszan, Benedyk Koźmianczyk. Sławny ksiądz z rodu mieszczańskiego, „Włościanin” 1870, nr 19; E.J. Rembacz, Nie będziesz miał Bogów cudzych przede mną, „Włościanin” 1872, nr 13–14; ks. Szymon z Krakowa, Kościół św. Anny w Warszawie, „Włościanin” 1872, nr 14; Składki na księży katolickich, prześladowanych przez Moskali, „Włościanin” 1873, nr 3; Prześladowanie religii rzymsko-katolickiej, „Włościanin” 1873, nr 17; J. Kamiński, Akty najpotrzebniejsze katolikowi, „Włościanin” 1874, nr 5; 1876, nr 9; Ksiądz Wojciech z Zaleszan, Odpustowe miejsca cudowne w Polsce,

Teksty literackie (wierszem i prozą) to jedna z najliczniejszych i najtrwalej obecnych kategorii tematycznych. Literatura, zwłaszcza o charakterze moralizatorskim i patriotycznym, stanowiła kluczowe narzędzie oddziaływania wychowawczego i edukacyjnego na wiejskiego odbiorcę. Pojawiała się literatura artystyczna, ale dominowała anonimowa proza, w formie obrazków i powiastek moralizatorskich oraz poezja prezentująca niższy poziom literacki. Redakcja świadomie dobierała autorów, którzy w swoich utworach odwoływali się do historii narodu polskiego, czy wiary katolickiej. We „Włościaninie” najwięcej tekstów prozatorskich opublikował Józef Chmielewski, który podpisywał się jako „Bakałarz z Podgórze” lub „Józef z Bochni” – łącznie 26 utworów. Następnie Frank Mazur zamieścił 6 tekstów, a Franciszek Marzec 4, w tym jeden podzielony na trzy odcinki. Po 4 teksty opublikowali również Janek z Radłowa, Maciej Szarek oraz A. Skoczek z Radomyśla. Kazimierz Góralczyk, Antoni Karczewski oraz Michał Mekler zamieścili po 3 teksty, a Józef Ignacy Kraszewski – 3 odcinki opowiadania. Po 2 teksty opublikowali: Jan Krawecki, Franciszek Ksawery Martnowski, B. Kujawiak, Maciej Tumala (który miał dwa opowiadania składające się łącznie z 15 odcinków), Jan Kamiński, Michał Mekler z Turki oraz Bolesław Eulenfeld podpisujący się pseudonimem „Bolesławicz”. Natomiast pojedyncze teksty zamieścili Teofil Merunowicz, Władysław Anczyc oraz Ludwika Leśniowska, która używała różnych pseudonimów, takich jak L.L., L. Leś., Ludka z Myślenic.

Na łamach „Włościanina” opublikowano twórczość poetycką wielu autorów, zarówno klasyków literatury polskiej, jak i poetów ludowych. Najwięcej wierszy zamieścił Józef Chmielewski – 29 utworów. Kolejne miejsca pod względem liczby publikacji zajmują: Józef Szujski (10), Bolesław Eulenfeld (8), Maciej Szarek (6), Jasińska (5), Maksym z Wryni (5) oraz Janek z Radłowa (5). Po cztery utwory opublikowali: Julian z Bolesławia, Franciszek Ksawery Martynowski i Ignacy Krasicki. Trzy wiersze zamieścili: Grela z Waszkowic, J. Miłkowski, Teofil Lenartowicz i H. Otowski. Po dwa utwory opublikowali: Franciszek Marzec, Ludwik Kozłowski, Józef Kamiński, Kazimierz Brodziński, Mieczysław Lenartowicz, Adam Mickiewicz oraz Aleksander Fredro. Natomiast pojedyncze utwory należały do Władysława Syrokomli oraz Stanisława Jachowicza. Wybór ten wskazuje na dążenie redakcji do popularyzowania zarówno klasyki literackiej, jak i poezji ludowej, kształtującej świadomość

„Włościanin” 1874, nr 13, 17, 20; 1875, nr 9; *Uroczyste poświęcenie świata katolickiego Najświętszemu Sercu Jezusowemu*, „Włościanin”, 16.06.1875, nr 12; Józef z Bochni, *Św. Jan, wielki jałmużnik*, „Włościanin” 1876, nr 2; *Eminencja Kardynał – Arcybiskup hr. Ledóchowski*, „Włościanin” 1876, nr 4; *Błogosławiona Bronisława*, „Włościanin” 1876, nr 18; *Tekst Ustaw Tow. Św. Wincentego a Paolo*, „Włościanin” 1879, nr 4, 6, 8.

narodową i moralną czytelników. Należy podkreślić, że dominująca liczba publikacji poetyckich i prozatorskich autorstwa Józefa Chmielewskiego wynikała z faktu, iż pełnił on funkcję redaktora pisma, co umożliwiałoby mu regularne zamieszczanie własnej twórczości. Wśród autorów ludowych szczególnie wyróżnia się postać Macieja Szarka z Brzegów, który oprócz utworów literackich publikował również korespondencje dotyczące kwestii społecznych. Jego aktywna współpraca z prasą ludową została podsumowana we wspomnieniach pt. *Bieg mojego życia*, opublikowanych we Lwowie w 1896 r.

Tematyka historyczna była obecna nieregularnie na łamach „Włościanina”. Redakcja przekazywała czytelnikom materiały na temat dziejów narodu polskiego³⁷ i prezentację sylwetek wybitnych Polaków³⁸ oraz miejsc pamięci narodowej³⁹.

W pierwszych latach (1869–1870) ukazywania się „Włościanina” redakcja nie publikowała **wiadomości geograficznych i przyrodniczych**. Później pojawiały się sporadycznie, by w 1879 r. osiągnąć najwyższy wynik – 21 publikacji. Wówczas redakcja utworzyła specjalny dział zatytułowany *Dział przyrodniczo-ekonomiczny*, który ukazał się dziesięciokrotnie. W kolejnych rocznikach pisma kontynuowano publikacje o tematyce przyrodniczo-geograficznej, obejmujące m.in. opisy ziemi, Księżyca, ciał niebieskich oraz wybranych miejsc geograficznych. Prezentowano także świat fauny i flory – przybliżano charakterystykę zwierząt, gadów, owadów oraz opisywano różnorodne gatunki roślin i grzybów⁴⁰. Wzrost liczby tekstów przyrodniczo-geograficznych w ostatnim roku wskazuje na

³⁷ M.in.: *Odsiecz Wiednia*, „Włościanin” 1869, nr 9; Józef z Bochni, *Konfederacja barska*, „Włościanin” 1870, nr 17; F. Mazur, *Poselstwo Stefana Batorego do Moskwy* r. 1577, „Włościanin” 1872, nr 3; *Jak było w Polsce od r. 1572 do r. 1586*, „Włościanin” 1872, nr 20, 22–24; Nadbużanin, *Król Kazimierz zwany inaczej królem chłopków*, „Włościanin” 1877, nr 6–7.

³⁸ M.in.: Józef z Bochni, *Samuel Korecki, sławny wojownik polski*, „Włościanin” 1870, nr 8; Józef z Bochni, *Karol Marcinkowski*, „Włościanin” 1870, nr 15; *Xsiądz Wojciech z Zaleszan*, *Aleksander Orłowski. Wieśniak i malarz*, „Włościanin” 1870, nr 17–18; *O Janie Sobieskim*, „Włościanin” 1870, nr 23; J. Dobrowolski, *Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego ostatniego króla polskiego*, „Włościanin” 1872, nr 6–16; *Małgorzata z Zembočina*, *Sławne niewiasty polskie i ruskie*, „Włościanin” 1879, nr 2.

³⁹ M.in.: J.Ch., *Zamek Melsztyn*, „Włościanin” 1870, nr 14–15; *Zamek Podhorce w Galicji*, „Włościanin” 1877, nr 3.

⁴⁰ M.in.: *O ciałach niebieskich w ogólności*, „Włościanin” 1873, nr 19; *O ciałach niebieskich w szczególności*, „Włościanin” 1873, nr 20; *Szczegóły naszej ziemi*, „Włościanin” 1874, nr 7, 9–10; *O psach*, „Włościanin” 1876, nr 9; M. Mekler, *Kilka słów o grzybach*, „Włościanin” 1876, nr 10–11; *Węże*, „Włościanin” 1876, nr 19; *Wyspa Madagaskar*, „Włościanin” 1877, nr 4; *Sobol*, „Włościanin” 1877, nr 1; *To i owo o naszej ziemi*, „Włościanin” 1879, nr 3–4; F.W., *Księżyc*, „Włościanin” 1879, nr 12–13.

rosnące zainteresowanie poszerzaniem horyzontów czytelnika, co może mieć związek z ogólną tendencją do popularyzacji wiedzy przyrodniczej.

Jednym z kluczowych obszarów tematycznych pisma były **zagadnienia związane z uprawą roli i hodowlą zwierząt**. Poradnictwo gospodarskie stanowiło centralny element funkcji edukacyjnej czasopisma, odpowiadając bezpośrednio na praktyczne potrzeby czytelników pochodzących ze środowisk wiejskich. Czytelnik otrzymywał m.in. informacje nt. hodowli koni i bydła⁴¹. W ramach zagadnień dotyczących rolnictwa publikowano materiały poświęcone różnym gałęziom uprawy roli, w tym uprawie zbóż, warzyw, roślin okopowych oraz roślin pastewnych. Artykuły zawierały praktyczne porady dotyczące technik uprawowych, doboru gatunków i odmian roślin, płodozmianu oraz ochrony upraw przed chorobami i szkodnikami⁴². W piśmie publikowano artykuły poświęcone zagadnieniom uprawy ziemi, obejmujące m.in. zasady właściwego gospodarowania gruntami o zróżnicowanych właściwościach fizycznych i chemicznych. Omawiano metody zagospodarowania łąk i pastwisk, sposoby poprawy jakości gleb piaszczystych, a także charakterystykę różnych rodzajów gruntu i ich przydatność rolniczą⁴³. Pisano jak we właściwy sposób prowadzić gospodarstwo na wsi⁴⁴. W 1872 r. na łamach „Włościanina” publikowano materiały poświęcone narzędziom rolniczym i sprzętom pomocnym w gospodarstwie, wzbogacone materiałem ilustracyjnym. Opisano: pług zielonowieski dłuższy, pług mogiłański, szatkownice do kapusty. Teksty miały charakter poradniczy i edukacyjny, odpowiadając na konkretne potrzeby gospodarki wiejskiej. Drobne porady gospodarskie redakcja zamieszczała w działach zatytułowanych *Gospodarstwo, przemysł i handel, Zapiski gospodarskie, Porady i przepisy gospodarskie, Przypomnienia gospodarskie*. Zawierały one praktyczne wskazówki oraz przypomnienia związane z rytmem prac gospodarskich, dostosowanych do kalendarza rolniczego. Uzupełnieniem tej problematyki były porady z zakresu medycyny, obejmujące podstawową wiedzę z zakresu zdrowia ludzi i zwierząt.

Na łamach „Włościanina” treści zawierające **elementy wiedzy o literaturze i technice** pojawiały się sporadycznie i miały charakter marginalny. Mimo ograniczonej liczby publikacji, odgrywały one istotną rolę

⁴¹ A.K. Stemasiewicz, *O hodowli koni i bydła rogatego*, „Włościanin” 1869, nr 1-2; Cz.N., *Wychów zwierząt*, „Włościanin” 1870, nr 11; *Uwagi jak należy hodować bydło*, „Włościanin” 1870, nr 21; W. Zagrodnik, *O czystym utrzymaniu bydła rogatego*, „Włościanin” 1873, nr 2.

⁴² Lach z Lachów, *O płodozmianie*, „Włościanin” 1870, nr 7.

⁴³ F. Mazur, *Co zrobić z pastwiskami*, „Włościanin” 1872, nr 6; *Jak ziemię piaszczystą zmieniać na urodzajną rolę?*, „Włościanin” 1872, nr 16; Stach od Tarnowa, *O orce*, „Włościanin” 1872, nr 18; Stach od Tarnowa, *Nauka o gruntach*, „Włościanin” 1872, nr 20-21.

⁴⁴ A.K. Stemasiewicz, *O prowadzeniu gospodarstwa*, „Włościanin” 1869, nr 3-6.

w popularyzowaniu podstawowej wiedzy naukowej i kulturalnej wśród czytelników wiejskich. Wśród zagadnień technicznych przybliżano m.in. historię maszyny parowej, rozwój lotnictwa balonowego, sposoby wydobywania gazu oraz dzieje pisma i drukarstwa. Artykuły te miały na celu zaznajomienie odbiorców z osiągnięciami cywilizacyjnymi i postępem technologicznym. W zakresie historii literatury publikowano krótkie biografie oraz omówienia twórczości wybranych autorów, jak Stanisława Jachowicza, popularyzując tym samym literaturę narodową. Treści te miały charakter edukacyjny i wpisywały się w ogólne dążenie redakcji do upowszechniania wiedzy ogólnej, wzmacniania świadomości kulturowej oraz kształtowania postaw patriotycznych wśród ludności wiejskiej.

Dział kontaktów z czytelnikami prowadzony był nieregularnie. Listy przesyłali m.in. Józef Chmielewski, czy Maciej Szarek.

Rozrywka obecna była jedynie w kilku rocznikach pisma. Znikoma obecność tej kategorii sugeruje, że priorytetem pozostawała edukacja i wychowanie, nie zaś dostarczanie rozrywki.

Ważniejsze wątki zawartości „Zagrody” (tab. 3)

Tabela 3. Ważniejsze wątki zawartości „Zagrody” (1871–1876, 1879)

Ważniejsze wątki zawartości	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1879
	n	n	n	n	n	n	n
Zagadnienia polityczne	25	27	20	24	29	25	20
Zagadnienia społeczno-ekonomiczne	5	12	13	6	6	9	5
Religia i życie religijna	9	14	6	8	8	4	8
Teksty literackie – wierszem	32	30	20	25	27	27	20
Teksty literackie –prozatorskie	31	35	19	26	20	19	6
Zagadnienia historyczne i biografistyka	20	2	8	3	7	5	4
Wiadomości geograficzne i przyrodnicze	5	22	7	6	3	4	4
Poradnictwo, w tym – uprawa roli i hodowla zwierząt	20	23	15	26	16	17	4
Elementy wiedzy o technice	1	0	1	6	4	0	0
Działy kontaktów z czytelnikami	15	11	0	6	8	1	14
Rozrywka	0	3	10	10	11	6	0
Inne (w tym reklamy)	20	21	15	24	28	22	21

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników pisma dostępnych w: *Zagroda: pismo dla ludu*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/323009> – 7.11.2025.

Analizy danych ilościowych i analizy zawartości, dotyczących „Zagrody” w latach 1871–1876 i 1879 pokazuje, że najwięcej miejsca na łamach pisma zajmowały **teksty literackie** – zarówno poetyckie, jak i prozatorskie. Publikowane teksty pełniły funkcję nie tylko rozrywkową, ale też wychowawczą, co było zgodne z ideowym charakterem pisma. Utrzymująca się wysoka liczba utworów literackich wskazuje na rolę literatury jako nośnika wartości kulturowych i moralnych zgodnych z konserwatywną wizją świata. Wśród autorów publikujących na łamach „Zagrody” teksty prozatorskie najwięcej utworów zamieścił Józef Chmielewski (osiem tekstów). Na kolejnej pozycji znalazł się Franek Mazur z dorobkiem siedmiu utworów. Po pięć tekstów zamieścili: ks. Wojciech z Zaleszan (właśc. Wojciech Michna) oraz Maciej Szarek, znany także z aktywnej korespondencji społecznej. Cztery teksty opublikowali natomiast Mieczysław Lenartowicz oraz Antoni Karczewski z Bochni. Trzy publikacje należą do Janka z Piotrkowa. Po dwa teksty zamieścili: Janek z Warszawy, Bolesław Eulendorf, Józef Kamiński oraz Stanisław Perucki. Pozostali autorzy – Franciszek Ksawery Martynowski, Jan Frycz Modrzewski, Janek z Radłowa, Maciej Tumala, Teofil Merunowicz, Michał Mekler, A. Chłop oraz Franciszek Hoffman (którego utwór opublikowano w dziesięciu odcinkach) – byli obecni w piśmie z pojedynczymi publikacjami. Zestawienie pokazuje zróżnicowany udział twórców w tworzeniu warstwy literackiej periodyku oraz wskazuje na istotną rolę autorów ludowych w kształtowaniu prozatorskiego profilu pisma. Poezje opublikowane na łamach „Zagrody” reprezentują zarówno autorów klasycznych, jak i ludowych, ukazując szerokie spektrum literackie pisma. Największą liczbą utworów wyróżniał się Teofil Lenartowicz, z 10 zamieszczonymi tekstami. Kolejnymi autorami pod względem liczby publikacji byli: Józef Chmielewski (9), Maciej Szarek (7), Janek z Radłowa (6), Franciszek Martynowski (6), Jan Kochanowski (5) oraz Bolesław Eulendorf (5). Nieco mniej liczne były publikacje Mieczysława Lenartowicza (4) oraz Anny Krakowianki (4). Autorzy tacy jak Franciszek Marzec (3), Władysław Syrokomla (3) oraz Maksym z Weryni (3) także znaleźli swoje miejsce na łamach „Zagrody”. Z kolei autorzy z dwiema publikacjami to Antoni Karczewski z Bochni, Kazimierz Brodziński, Julian z Bolesławia, Wanda Kamińska oraz Franciszek Morawski. Pojedyncze utwory zamieścili: Józef Kraszewski, Ignacy Krasicki, Stanisław Perucki, Ludwika Leśniowska oraz Anna Morawska. Na łamach „Zagrody” opublikowano dramat autorstwa Bolesława Eulendorfa, co świadczy o dążeniu redakcji do poszerzania form literackich obecnych w piśmie oraz upowszechniania bardziej złożonych gatunków literackich wśród czytelników wiejskich. Tematyka utworów publikowanych na łamach „Zagrody” miała moralizatorski i dydaktyczny charakter, skierowany przede wszystkim do niewykształconego czytelnika.

Teksty te pielęgnowały poczucie tożsamości narodowej oraz religijnej, kładąc nacisk na wartości związane z rodziną i tradycją. Jednocześnie podejmowały krytykę społeczną, piętnując wady i nadużycia oraz angażując się w walkę ze społeczno-ekonomiczną niedolą sierot i biedaków. W ten sposób poezja i proza zamieszczana w „Zagrodzie” pełniła funkcję wychowawczą i integrującą społeczność wokół wspólnych ideałów i trosk.

Zagadnienia polityczne stanowiły stały element treści „Zagrody”. Liczba publikacji w tej kategorii utrzymywała się na względnie wysokim poziomie, wahając się między 20 a 29 tekstami rocznie. Najczęściej publikowano krótkie informacje o wydarzeniach krajowych oraz międzynarodowych. Ostatnie z nich podawano w działach *Co słycać na świecie, Nowiny ze świata*. Stałym elementem były sprawozdania sejmowe.

Tematyka społeczno-ekonomiczna była obecna w ograniczonym zakresie. Liczba tekstów w tej kategorii była znacznie niższa niż w przypadku tematów politycznych czy literackich i nie przekraczała 13 tekstów w r. Podobnie jak we „Włościaninie” redakcje interesowały sprawy oświaty, opieki nad osieroconym dzieckiem⁴⁵. Poruszane sprawy społeczne koncentrowały się w dużej mierze na obowiązkach i znaczeniu rodziny, podkreślając jej rolę w kształtowaniu moralności, stabilności społecznej oraz przekazywaniu tradycyjnych wartości⁴⁶. Pisano o najważniejszych zadaniach gmin, kasach zaliczkowych⁴⁷. Piętnowano pijaństwo⁴⁸ i poruszano problem ubóstwa⁴⁹. W 1879 r. problematykę społeczną podejmowała na łamach pisma Ludwika Leśniowska.

Analiza roczników „Zagrody” pokazuje wzrost znaczenia **tematów przyrodniczo-geograficznych i rolniczych** w 1872 r. Redakcja w tym czasie położyła silniejszy akcent na popularyzację wiedzy praktycznej i przyrodniczej, co wpisywało się w potrzeby edukacyjne czytelników wiejskich. **Zagadnienia związane z uprawą roli i hodowlą zwierząt** publikowane były w formie pogadanek gospodarskich oraz porad. Jednym z autorów pogadanek był Wojciech Kunc. Porady natomiast pod szyldem *Przypomnienia gospodarskie* opracował Lach z Lachów. Na tematy dotyczące wiadomości i rad gospodarskich wypowiadał się też Józef Chmielewski. W latach

⁴⁵ O przymusowym wykształceniu (obowiązek szkolny – szkoły elementarne), „Zagroda” 1871, nr 19; F. Mazur, *Domy ochrony*, „Zagroda” 1871, nr 23; Szymon z Krakowa, *O składkach na szkoły ludowe*, „Zagroda” 1872, nr 4; *Pogadanka o nauce*, „Zagroda” 1872, nr 1; *Poprawa szkół*, „Zagroda” 1873, nr 3.

⁴⁶ *Rodzina czy familia. O obowiązkach członków rodziny wobec siebie*, „Zagroda” 1872, nr 11–13.

⁴⁷ *Pogadanka pouczająca o gminie*, „Zagroda” 1872, nr 8, *Kasy zaliczkowe*, „Zagroda” 1872, nr 21–23.

⁴⁸ Ks. Szymon z Krakowa, *Pijaństwo*, „Zagroda” 1872, nr 19.

⁴⁹ *Ubóstwo jego przyczyny i środki zmniejszania go*, „Zagroda” 1873, nr 15.

1874–1875 porady redakcja publikowała pod szyldem – *Zapiski gospodarskie*. Treści z zakresu rolnictwa zbliżone były do tych publikowanych na łamach „Włościanina”.

Regularnie na łamach „Zagrody” pojawiały się **zagadnienia religijne**, ale w umiarkowanej liczbie – od 4 do 14 tekstów rocznie. Tematyka religijna na łamach „Zagrody” obejmowała szeroki zakres zagadnień, skupiających się na duchowości, katechizacji, praktykach i obrzędach katolickich. Omawiano przykazania, pojęcia dobra i zła, grzechu oraz odpowiedzialności moralnej. Pojawiały się również materiały dotyczące stosunków Kościoła z władzą świecką i jego stanowiska wobec problemów społeczno-politycznych. Prezentowano sylwetki duchownych oraz podawano informacje o miejscach kultu⁵⁰.

Treści historyczne i biograficzne, choć obecne na łamach pisma, miały charakter nieregularny i marginalny, z wyjątkiem roku 1871, w którym odnotowano ich znaczący wzrost (20 publikacji). Tematyka tych materiałów nie odbiegała zasadniczo od zagadnień podejmowanych w dwóch omawianych periodykach, koncentrując się na dziejach narodu polskiego oraz sylwetkach wybitnych postaci historycznych.

Na łamach „Zagrody” elementy **wiedzy technicznej** były obecne sporadycznie i w małej liczbie, co sugeruje, że redakcja nie przywiązywała dużej wagi do popularyzacji tej tematyki. Podobnie treści rozrywkowe pojawiały się efemerycznie.

Nieregularnie były prowadzone **działy kontaktów z czytelnikami**. Najwięcej listów odnotowano w 1871 i 1879 r. W niektórych latach (np. 1873) dział ten był nieobecny, co wskazuje na jego niesystematyczny charakter.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonej analizy zawartości pism „Nowiny ze Świata” (1863–1869), „Włościanina. Czasopisma ilustrowanego dla ludu” (1869–1877) oraz „Zagrody. Pisma dla ludu” (1871–1877), opartej na komplecie dostępnych numerów zachowanych w zasobach Jagiellońskiej Biblioteki

⁵⁰ M.in.: *Objaśnienia religijne i moralne*, „Zagroda” 1871, nr 16–21; ks. Szymon z Krakowa, *O dziesięciu przykazaniach Bożych*, „Zagroda” 1872, nr 5; J. Dobrowolski, *Święta Salomea*, „Zagroda” 1872, nr 8; *Kilka słów o Aniołach i Michale Archaniele*, „Zagroda” 1873, nr 18; *Żywoty i sprawy św. Pańskich*, „Zagroda” 1873, nr 18; Janek z Radłowa, *Męczeństwo św. Wawrzyńca*, „Zagroda” 1874, nr 5; Ksiądz Wojciech z Zaleszan, *Cudowne odpustowe miejsca w Polsce. Cudowna Matka Boska w Dzikowie nad Wisłą*, „Zagroda” 1875, nr 15; *Św. Kunegunda królowa Polska*, „Zagroda” 1876, nr 7; *O konsekracji czyli o poświęceniu Biskupa*, „Zagroda” 1879, nr 11.

Cyfrowej, a także w świetle dotychczasowych badań nad prasą ludową w Galicji (m.in. Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Stanisław Lato, Jerzy Jarowiecki, Adam Koziółek, Grażyna Gzella), można stwierdzić, że analizowane tytuły stanowiły spójną ideowo grupę czasopism krakowskich, reprezentujących nurt konserwatywno-ludowy. W ich treści zaznacza się ciągłość redakcyjna, personalna i światopoglądowa, której źródłem były wspólne założenia wychowawcze, moralne i religijne, osadzone w duchu katolickiego nauczania. Analiza zawartości wskazuje na dominację tematów dotyczących wiary, trzeźwości, obowiązkowości, pracy oraz nauki elementarnej. Prasa ta pełniła funkcję dydaktyczno-wychowawczą, mającą na celu cywilizacyjne „uszlachetnienie” ludu w duchu tradycyjnych wartości. Znaczący nurt stanowiły artykuły historyczne i patriotyczne, prezentujące dzieje Polski w sposób zgodny z wizją konserwatywnego patriotyzmu, akcentujący wiarę, porządek społeczny i cnoty obywatelskie. Historia była wykorzystywana jako narzędzie edukacji narodowej, odwołujące się do postaci królów, bohaterów i świętych patronów Polski. Pisma te pełniły również funkcję poradnikową i praktyczną. Znaczną część publikacji poświęcono rolnictwu, hodowli, gospodarce domowej, higienie, a także wychowaniu dzieci. Tego rodzaju treści miały przybliżać czytelnikom elementarną wiedzę przyrodniczą i ekonomiczną, kształtując wzorzec racjonalnego, gospodarnego i moralnego gospodarza. Widoczna jest konsekwentna walka z pijaństwem oraz promocja wstrzemięźliwości. Teksty o charakterze moralizatorskim, często autorstwa duchowieństwa (np. ks. Wojciech z Zaleszan, ks. Szymon z Krakowa), stanowiły jeden z filarów przekazu wychowawczego. Prasa ludowa krakowskiego ośrodka konserwatywnego stanowiła narzędzie ideowej i społecznej integracji chłopów galicyjskich. Publikowane treści wpierały proces stopniowego włączania włościan w sferę życia publicznego i narodowego. Na przestrzeni lat 1863–1877 obserwować można stopniową profesjonalizację i tematyczne poszerzanie zawartości pism. Od pierwotnie religijno-patriotycznego profilu „Nowin ze Świata” redakcje przeszły ku bardziej zróżnicowanemu ujęciu społecznemu i edukacyjnemu, widocznemu we „Włościaninie” i „Zagrodzie”.

Podsumowując, omawiane czasopisma stanowiły ważny etap w rozwoju prasy ludowej w Galicji, będąc równocześnie nośnikiem idei konserwatywnego wychowania ludu oraz jednym z narzędzi kształtowania jego świadomości religijnej, narodowej i obywatelskiej. Ich analiza pozwala lepiej zrozumieć nie tylko procesy formowania się galicyjskiej opinii ludowej, lecz także rolę Krakowa jako ośrodka kultury i myśli społeczno-politycznej drugiej połowy XIX wieku.

Bibliografia

- „Nowiny ze Świata” 1863–1869, *Nowiny ze Świata*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/411155> – 7.11.2025.
- „Rocznik Statystyki Galicji”, red. T. Rutkowski, Lwów 1887, 1891, r. I–III.
- „Włościanin. Czasopismo ilustrowane dla ludu” 1869–1877, *Włościanin*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/404395> – 7.11.2025.
- „Zagroda. Pismo dla ludu” 1871–1877, *Zagroda: pismo dla ludu*, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, [on-line:] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/323009> – 7.11.2025.
- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. III: 1865–1918, wol. 3, pod kierunkiem kier. D.U. Ściegosz-Karpińskiej, Warszawa 2017.
- Dunin-Wąsowicz K., *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952.
- Gruca A., „Nowy Dzwonek” (1892–1897) – pismo dla ludu Marcelego Dziurzyńskiego, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t. XXIII, z. 2, s. 74–90, <https://doi.org/10.24425/rhpp.2020.133425>.
- Gzella G., *Główne trendy w rozwoju prasy dla ludu w XIX wieku*, [w:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przyszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, red. M. Juda, Lublin 2002, s. 119–128.
- Gzella G., *Redaktorów „Nowin ze Świata” kłopoty z prokuraturą*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, t. 3, z. 1 (5), s. 33–47.
- Gzella G., *Redaktorzy lwowskich i krakowskich „pism dla ludu” w XIX w.*, [w:] *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętka, Kraków 2006, s. 330–339.
- Hempel J., *Autorzy i wydawcy publikacji „grunwaldzkich” dla ludu w Galicji. Próba charakterystyki i motywacji ideowo-politycznych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1997, t. 18, z. 181, s. 77–84.
- Jarowiecki J., *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. 2, Kraków 2006.
- Kargol T., *Geneza ludowego w ujęciu galicyjskiej prasy konserwatywnej*, „Studenckie Zeszyty Historyczne” 2000, z. 4, s. 165–173.
- Koziołek A., *Od „prasy dla ludu” do „prasy ludowej” – ewolucja polskich czasopism w zaborze austriackim*, „Wieś i Rolnictwo” 2019, nr 4 (185), s. 67–86, <https://doi.org/10.53098/wir042019/04>.
- Listy emigrantów do „Przyjaciela Ludu”, „Wieńca i Pszczółki”, „Zarania”, „Piasta”, „Wyzwolenia” w latach 1899–1938*, wybór i oprac. A. Pasternak, Rzeszów 1994.
- Łopuszański T., *Pamiętnik C. K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego 1845–1894*, Lwów 1894.
- Przegląd pism ludowych*, „Echo Przemyskie” 1903, r. 8, nr 85, s. 1–2, nr 90, s. 1.
- Lato S., *Galicyjska prasa „dla ludu” 1848–1913*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2, s. 57–74.
- Szwarc A., *Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, red. A. Mączak, Warszawa 1981.

Szwarc A., *Krakowskie Towarzystwo Rolnicze*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, red. A. Mączak, Warszawa 1981.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest krakowskiej prasie dla ludu w XIX w. – „Nowinom ze Świata”, „Włościaninowi” i „Zagrodzie”. Pisma te miały na celu oświatę społeczeństwa wiejskiego zgodnie z zasadami wiary katolickiej oraz nurtem konserwatyzmu społeczno-politycznego. Zawierały artykuły o tematyce religijnej, społecznej, politycznej, powiastki i wiersze. W celu charakterystyki omawianych tytułów wykorzystano metodę analizy zawartości prasy. Badania objęły roczniki periodyków z lat 1863–1879, dostępne w zdigitalizowanej postaci w zasobach Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej. Wynikiem analizy jest prezentacja szaty graficznej, struktury wewnętrznej i głównych wątków tematycznych.

Słowa kluczowe: prasa dla ludu; polska prasa XIX w., krakowska prasa XIX w.

Faces of Krakow's 'for the people' press in the 19th century.
An analysis based on the examples
of *Nowin ze Świata*, *Włościanina*, *Zagrody*

Abstract

The article is dedicated to the Krakow press for the people in the 19th century – *Nowiny ze Świata*, *Włościanin*, *Zagroda*. These publications aimed to educate rural society in accordance with the principles of the Catholic faith and the current of socio-political conservatism. They contained articles on religious, social, and political topics, as well as short stories and poems. To present the publications, the method of press content analysis was used. The research covered volumes of periodicals from 1863 to 1879, available in digitized form at the Jagiellonian Digital Library. The outcome is a presentation of the graphic design, internal structure, and main thematic threads.

Keywords: press for the people; Polish press of the 19th century, Krakow press of the 19th century